

Fullscreen

127

176

भारताचा इतिहास

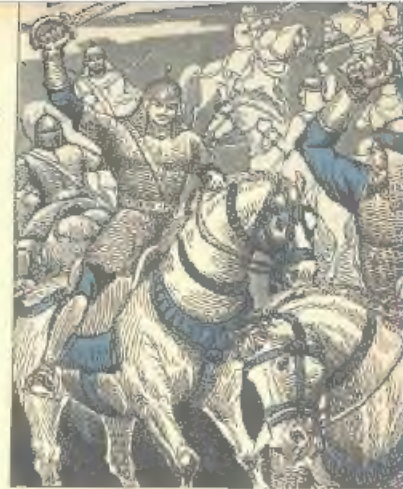

नवपुत राज्ये एका मागून एक अकबर बादशाहाचे बर्चस्व कबूल करू लागली. फक्त मेवाडने त्याच्यासमोर गुडघे टेकायचे नाकारले. उदयसिंह आपले राज्य पालवून बसला होता, परंतु आपले स्वतंत्र्य गमावून बसला नव्हता. १५७२ मध्ये उदयपुरपासून १९ मैलावरच्या गोगुंदा नांगर गांभी तो मरण पावला. त्याच्या नंतर त्याचा मुलगा प्रतापसिंह वाने मेवाडच्या स्वातंत्र्यासाठी पराक्रम दाखविला त्याचे दुसरे उदाहरण इतिहासात नाही. त्याने आपल्या वंशाला कळक लागू दिला नाही व मोगलांशी शेवटपर्यंत युद्ध केले. त्याला फार कष्ट सहन करावे लागले. त्याला स्वतःची राजधानी देखील नव्हती. कोणी त्याला मदत केली नाही व त्याचा शत्रु होता अगांसला अद्वितीय वैभवाशाली बादशाह अकबर.

१५७६ च्या एप्रिल महिन्यात मानसिंह व आसफखान यांनी प्रतापसिंहाच्या राज्यावर स्वारी केली. गोगुंदानजीक हल्ली घाटी येथे दोन्ही सैन्यांची मुठभेड झाली. या युद्धात प्रतापसिंहाचा पराभव झाला. त्या युद्धात तो रणांगणी पडला असता. परंतु झालेल्या राजाने स्वतःच राणा असल्याचे जाहीर करून शत्रूंचे ध्यान आपल्याकडे वळवून घेतले आणि अशा तऱ्हेने प्रतापसिंहाला प्रकृत जाण्यास संधी मिळाली. तो आपल्या 'चेतक' नावाच्या प्रसिद्ध घोड्यावर बसून डोंगराळ प्रदेशात पळून गेला. त्याचे सर्व किल्ले एका मागून एक अकबराच्या हाती गेले व प्रतापसिंहाला रानोराळ शिडावे लागले. इतके झाले तरी प्रतापसिंहाचा भीर सचला नाही. एकापा रानटी आपदासारखा त्याचा पाठलाग होत होता.

परंतु तो स्वतःचा बचाव करित एका डोंगरावरून दुसऱ्या डोंगरात शिरत असे. कधी कधी झाडाचा पाला खाऊन त्याला व त्याच्या कुटुंबाला दिवस काढावे लागत. परंतु तो हिम्मत हारला नाही व नेटाने शत्रूला तोंड देऊन त्याने आपल्या किल्लापासून बरेचसे किल्ले पुन्हा सर केले. त्याला आयुष्यभर युद्ध कराने लागले. १९ जानेवारी १५९७ या दिवशी वयाच्या सत्तावजाव्या वर्षी तो मरण पावला. भारताच्या इतिहासात राणा प्रतापचे नांव खरोखर सुवर्णभरती लिहून ठेवले गेले आहे. युद्ध विद्येत व राज्यकारभारात त्याच्याहून जास्त श्रेष्ठ असे अनेक राजपूत होऊन गेले. परंतु त्याची देशभक्ति व पराक्रम एकाच्याहि भांगी नव्हता.

अकबराची प्रकृती बरोबर नसल्यामुळे त्याने मेवाडवर स्वारी केली नाही. परंतु त्याने आपले राज्य बरेच वाढविले. त्यात पोर्तुगीजांशी ओळख झाली. त्यांना अकबर-गुजराथ राज्यावर त्याला मिळालेला जय सुम्य होय. दिल्लीच्या बादशाहांची नजर बरेच दिवसांपासून या राज्यावर होती. गुजराथवर राजपूतशाह नांवाच्या एका नासमात्र सुलतानाचे राज्य होते. अकबराने पावली फिरला व फक्त ११ दिवसांत ६००

स्वतः गुजराथवर स्वारी केली व गुजराथचे राज्य जिंकले. सुलतानाला पोटगीपाटी धन दिले व त्याला गादी वरून काढून टाकले. २० फेब्रुवारी १५७३ या दिवशी बीड महिना सतत वेडा दिल्यानंतर मुक्त शहर पडले. त्याच वेळी अकबर बादशाहाची पोर्तुगीजांशी ओळख झाली. त्यांना अकबराच्या मैत्रीची गरज पण होती.

परंतु अकबर आपली राजधानी कोतेह-पुर सिकरी पोंबल्याबरोबर गुजराथमध्ये बंड झाल्याचे त्याला कळले. अकबर उलट नासमात्र सुलतानाचे राज्य होते. अकबराने पावली फिरला व फक्त ११ दिवसांत ६००

पेट व संकुचित राष्ट्रीय दृष्टिकोण हे लक्षांत घेऊन त्यांना स्वतःची लाज वाटे. भारत-मातेच्या सुपुत्रांना अर्धपोटी व अर्धनग्न स्थितीत रहात असलेले पाहून नेहरेच्या मनाला पीळ पडला. भारतांत दारिद्र्य व भूक यांचे तांडव नृत्य चालू असल्याचा प्रत्यक्ष त्यांना झाला. त्या अवोध आणि भोक्या दरिद्रनारायण रूपी लोकांचा आपल्यावर इतका विश्वास अगोष्टी पाहून आपली जबाबदारी त्यांच्या लक्षांत आली. ते शेतकऱ्यांच्या आग्रहांने त्यांची स्थिति पाहायला म्हणूनच तर गेले होते !

शेतकऱ्यांची कथा म्हणजे एक करुण कथाच होती. दूरदोह वाढते कर, बेकारी, उच्चस्त झालेली धरे व बोसाढ पडीत शेते, जमीनदार व सावकार यांचे सल्याचार आणि सर्वांपलीकडे पोलीसांनी गूढदृष्टि चैतन्य आले.

यांमुळे शेतकरी बर्ग जबरं झाला होता. रात्रंदिवस रक्षाचें पाणी करून पिकें उभी करीत. पण त्यावर त्यांचा अधिकार नाही. त्यांच्या बांध्याला कायमची भूक व वादत्या कर्जाचे जोखे उरे. बहुतेकांजवळ भूतःची म्हणून वीत भर जमीनदेखील नव्हती. रहायला झोपडे देखील नव्हते. जमिनीत सोने उत्पन्न होई, पण त्याचा त्यांना काय उपयोग ! जमीनदार व सावकार यांच्या घशांत ते सर्व जाई. या स्थितीतच शेतकरी बर्ग पिकून निघत होता. त्यांच्या कप्याळावर दारिद्र्य जणू कांही कायमचेच लिहून ठेवले होते. परंतु १७२०-२१ मध्ये रामचंद्र नांवाच्या एका महाराष्ट्रीय शेतकऱ्याच्या नेतृत्वाखाली प्रतापगड, रायबरेली व फैजाबाद जिल्ह्यांच्या शेतकऱ्यांच्या अंगांत एक नवीन चैतन्य आले.

[१९]

विसला निवून गेल्यावर तिलोत्तमा कांही वेळ आपल्या खोलींत विचार करीत बसली. जगतसिंह अजून जिवंत असल्याचे व त्याच फिदापात कोठे तरी असल्याचे तिला विपलेफडून कळले होते.

त्याच विचारांत अर्थ राव झाली. ती अंगठी घेऊन अंतःपुराच्या दाराजवळ येऊन उभी राहली. तेथे सैनिक पोशाखांत एक जण उभा होता. त्याने तिला विचारले—“तुझ्याजवळ अंगठी आहे का ?” तिने त्याला अंगठी दाखविल्या ती तशीच एक अंगठी दाखवून म्हणाला—“बला !”

अंतःपुरावाहेर पाहण्याला उभे असलेले सैनिक दारू पिऊन झिगून पडले होते. सैनिकांनी तिलोत्तमेला किड्याचाहेर घेऊन आल्यावर विचारले—“कोठे जाणार तुम्ही !”

विमलाने जे सांगितले होते ते सर्व ती विसरून गेली. ती म्हणाली—“जगतसिंह आहेत तेथे घेऊन बला” बोलत असतां तिचा कंठ गडबडून आला होता.

“जगतसिंह ! ते तर कैदेत आहेत. ठीक आहे, बला तिकडे !” तो म्हणाला. तो तिलोत्तमेला घेऊन पुन्हा किड्यांत

तिथे पाऊल आत पडत नव्हते. दुचा-
तिरकाने असेल किंवा अशक्त झाल्यामुळे
असेल. सैनिकाने विचारले—“आतां उभी
कां? वेळ थोडा आहे आपल्याजवळ!”

“थोडा वेळ थांबून तो पुढे म्हाला—
“आत बायचे नसेल तर चला परत! येथे
जसे राहण्यांत पोचला आहे.”

परंतु तिलोत्तमेच्या मनाची स्थिति
विचित्र होती. तिचे पाऊल आत पडत
नव्हते व बाहेर जाण्याची पण तिची
तयारी नव्हती.

जगतसिंहाने प्रथम तिलोत्तमेला ओळखले
नाही. कैदेत अंधार कोठडीच्या दारावर
एका तरुण स्त्रीला पाहून त्याला आश्चर्य
वाटत होते. परंतु जवळ गेल्यावर त्याने
तिलोत्तमेला ओळखले. दोघांनी परस्परांकडे
पाहिले. तिलोत्तमेच्या पापण्या लळल्या.

“वीरद्रीसिंहाची मुलगी!” जगतसिंहाने
तिला विचारले.

पण तो प्रश्न तिलोत्तमेच्या हृदयाला
बाणासारखा धोचला. आतां मी फक्त
“वीरद्रीसिंहाची मुलगीच” राहिले का?

काही वेळाने त्याने पुन्हा प्रश्न केला—
“कळासाठी आली आहेस?”

तो प्रश्न ऐकून थळाव वसला तिच्या
हृदयाला. तिला घेरी आल्यासारखे वाटू
लागले. ती उत्तराची अपेक्षा करीत होता.
पण त्या प्रश्नाचे उत्तर ती काय देणार?

“तू व्यक्ति झाली असशील. पण
सर्व विसरून ना.” जगतसिंह म्हणाला.

आपल्या नशिवात पाठ फिरविल्याचे
कळायला तिलोत्तमेला वेळ लागला नाही.
मोठळ येऊन ती धाडविशी जमिनीवर
पडली.

ती बेगुन झालेली पाहून जगतसिंह
आपल्या उपरण्याने वारा धावू लागला.
परंतु तिला शुद्ध येत नाही असे पाहून
त्याने पाहारेकच्याला बोलाविले.

“या बेगुन होऊन पडल्या आहेत.
यांच्याबरोबर कोण आले होते? त्यांना
म्हावे आत येऊन ताबडतोब काय तो
औषधोपचार करा.” जगतसिंह म्हणाला.

“मीच येऊन आलो होतो.” तो
पाहारेकरी सैनिक म्हणाला.

“तू? तर मग कोणत्या तरी दासीला
बोलावून घेऊन ये.” जगतसिंह म्हणाला.
पाहारेकरी निघून गेला. तो येईपर्यंत
जगतसिंहाने त्याला शक्य झाले तेवढे केले.

तोडावर थोडे पाणी खिंपडले व वारा धावू
लागला. थोड्यावेळाने तिला शुद्ध येऊं
लायल्यासारखे वाटले. इतक्यांत आयशा
एका दासीला बरोबर घेऊन आली.

आयशाने जगतसिंहाला विचारले—“ही
कोण? काय भानगड आहे?” बेगुन
झालेल्या तिलोत्तमेकडे तिने खूण केली.

“ही वीरद्रीसिंहाची मुलगी आहे.”
जगतसिंह म्हणाला.

जरा देखीत मार्गेपुढे व करतां वि:संगोच-
पणे आयशाने पुढे होऊन तिलोत्तमेचे डोके
आपल्या मांडीवर ठेवून घेतले. मुलाबघाणी

गेला. जगतसिंह कैदेत होता तेथे पाहण्यावर
असलेले सैनिक सावध होते.

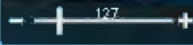
तिलोत्तमेबरोबर आलेल्या सैनिकाने त्यांना
अंगठी दाखवून विचारले—“युवराज कोठे
आहेत?” पाहारेदार दोघांना जगतसिंहाच्या
कोठडीजवळ येऊन गेला व म्हणाला—“येथे
आहेत. जागे आहेत!”

“दार उघड. स्थाना भेटायचे आहे
युवराजना!” तो सैनिक म्हणाला.

जगतसिंह एका पलंगावर पडून होता.
दार उघडल्याचा आवाज ऐकून त्याने तिकडे
पाहिले. तिलोत्तमा दार धरून उभी होती.

Fullscreen

0%

मिह्राचा निरोप घेऊन निवड्याच्या विचारांत होती. परंतु त्याच्या तोंडावरून त्याला काही बोलण्याचे आहे हे ओळखून ती दासीला म्हणाली—“तू यांना घेऊन पुढे हो. यांना पोचतो करून पुन्हा परत इकडे ये. मी येथे आहे.”

तिलोत्तमा दहीशर होईपर्यंत जगतसिंह तिच्याकडे टक लावून पहात उभा राहिला. नंतर मनांतल्या मनांत तिलोत्तमेला म्हणाला—“तिलोत्तमे होव आपली शेवटची भेट.”

ज्या माणसाने तिलोत्तमेला अंगठी दाखवून येथवर आणले होते. त्याने तिलोत्तमा निघाल्यावर तिच्याजवळ येऊन विचारले—“तरमय मी गेले.” तिलोत्तमेच्या तोंडातून एक शब्ददेखील तिघाला नाही. पण ती दासी म्हणाली—“ठीक.” तो तिच्याजवळची अंगठी घेऊन निघून गेला.

दारासमोर तिलोत्तमा निघून गेल्यावर आकडाने जगतसिंहाच्या पलंगावर बसून विचारले—“आपल्या मनांत मज काही विचारावयाचे दिसते आहे. काय पाहिजे आपल्याला? मी आपल्यासाठी थोडा वेळ थांबले आहे. माझ्या हातून काही होण्यासाठी असेल तर निराशेनेच पणें सांगवें.

माझ्या हातून आपली कांही सेवा घडली तर त्या गोष्टीचा मला आनंदच होईल.”

“मन्नाचजादी! आतां मला कोणाच्याहि मदतीची गरज नाही. कदाचित आतां मी आपल्या घटकाच मोजत आहे. आपली ही भेट देखील कदाचित शेवटचीच. माझ्यावर आपण जे उपकार केलेत त्याबद्दल कोणत्या शब्दांत मी आपले आभार मानू! सुदैवाने माझे अह पाळटले व मला कैदेतून सुटका मिळून मी पहिल्यासारखा स्वतंत्र झालों आणि थानंतर माझ्या सहाय्याची व सेवेची आपल्याला कधी सरन मासली तर ती सेवा

या जन्मांत कधी सुवाचे दिवस येतील असे नाही वाटत मला. माझ्या मनात जे दुःख आहे ते तुम्हांला कळणार नाही व ते कसे सांगावे हे देखील मला कळत नाही." जगतसिंह म्हणाला.

त्याचे बोलणे ऐकून आयशाला आश्चर्य वाटले. "मनाला इतके लावून घ्यायला काय कारण झाले? वीरेंद्रसिंहाची मुलगी..." बोलत असता मध्येच ती थांबली.

जगतसिंह पण मध्येच उद्गारला— "तिची गोष्ट आतां कशासाठी? ते एक स्वप्न होते."

आयशा कांही वेळ खाली मान करून बसून राहली. कांहीच बोलली नाही. पण कांही वेळाने म्हणाली—"पुत्रराज! आपण या कैदेत इतके काळ सहन करीत आहां हे मला नाही पहायत. चला माझ्या-बरोबर मी सुटका देववितें. आपल्या छावणीत निघून जावें."

"आरुशा, तू आपल्या बडिलांना कळविल्याशिवाय मला सुटका देवविणार आहेस?" जगतसिंहाने विचारले.

"त्याची फिकीर करण्याचे कारण नाही. तू आपल्या छावणीत पोचलास म्हणजे मी

त्यांना जाऊन सांगेन." आयशा म्हणाली. दोघांनी परस्परांना अगदी अनपेक्षितपणे 'तू' या एकवचनी शब्दाने संबोधन केले.

"त्यांना कळल्यावर तुझ्यावर संकट येईल त्याची काय बात?"

"मला त्याची फिकीर नाही. मी पाहून येईन."

"आधीला माझी नाही तयारी!"

"हां!" आयशाने चकित होऊन विचारले.

"तू मला पुनर्जन्म दिला आहेस. तुझ्यावर संकट येईल असे एकहि काम करण्यास मी तयार नाही."

आयशा खुप होती. तिच्या डोक्यांतून उपटर शिमें गळत होती. तिच्या नकळत एक अण घराजवळ येऊन उभा राहिला होता. तो पुढे येऊन दोघांना म्हणाला— "शाबास नबाबजादी! खूप...."

दोघांनी त्याचाकडे पाहिले. त्यांनी त्याला ओळखले. तो उस्मानखानच होता. उस्मानखानाने थोड्या सुरात जे कांही म्हटले त्यावरून आयशावर संकट येणार असा जगतसिंहाला संका उरली नाही. परंतु आयशाने तिकडे दुर्लक्ष केले. उलट तिने

उस्मानखानालाच विचारले—"खाबासकी कशाबद्दल उस्मान?" मध्यरात्रीच्या वेळी नबाबसाहेबांची पोरगी एकटी या कैदेच्या दारापर्यंत येते आणि एका कैद्याशी गुरू गुरू गप्पा करते या बद्दल शाबासकी द्यावयाची नाही तर काय शिक्षा द्यावयाची? उस्मानने उपरोक्त आवाजात विचारले.

आयशाने एकदां उस्मानकडे रागाने पाहिले व म्हणाली—"कैदखान्यात येऊन कैद्याशी गुरू गुरू गप्पा करणे किंवा न करणे हा माझा प्रश्न आहे, त्याबद्दल खाबासकी देण्याची तुला गरज नाही."

मान अवश्य घ्यावी एवढीच किंमति आहे," जगतसिंह म्हणाला.

त्याचे ते निष्कपट बोलणे ऐकून आयशाचे डोळे भरून आले. कंठ दाटव आला. म्हणाली—"इतके हताश होण्याचे कारणच काय? आज जी स्थिति आहे, उघां तीच राहिल असे समजून निराश होण्यात काय अर्थ? सुखामागून दुःख व दुःखामागून सुख ही जगाची रीतच आहे."

"निराशा झाली म्हणून नव्हे खाबास! लावून बसल्याने तरी काय उपयोग होणार? या कैदेतून सुटण्याची इच्छा मला नाही.

तें ऐकून उस्मान चकित झाला. त्याला आश्चर्यापेक्षा रागच जास्त आला असें म्हटलें तरी चालेल. म्हणाला—“मला त्याची काय गरज याचे उत्तर नवान सहिबाच्या तोंडूनच ऐक तर.”

“अल्बालान विचारतांल तेव्हां मला जें उत्तर द्यावयाचें असेल तें मी देईन. तुला मध्येच चोमडेपणा कर याची मुळीच गरज नाही.” आयशा थोडीशी रागातेंच म्हणाली.

“एक गोष्ट मी विचारतो....” उस्मानच्या तोंडून निघाल्याबरोबर आयशा उठून ताटा उभी राहून म्हणाली—“तरमग मी बोलते आहे तें नीट कान उघडून ऐक. तूं मज केलास तर त्याचें हेंच उत्तर तुला मिलेल हा कैदी बाळा प्रियकर प्राणेश्वर आहे.”

तें ऐकून उस्मान व जगतसिंह दोघांना धाटलें की त्यांच्या अंगावर बीजच

पडली. पुवराबाच्या डोक्यासमोर अंधेरी आल्हासासह झालें. आयशाला इतकें वाईट वाटण्याचें कारण तेव्हां त्याच्या लक्षात आलें.

आयशा त्याला म्हणाली—“पुवराज ! क्षमा कर मला. उस्माननें असा तऱ्हेनें मला प्रश्न केला नसता तर मी आपल्या मनांतली गोष्ट तोंडावाटे बाहेर येऊ दिली नसती व तुला ती कळलीदेखील नसती.”

जगतसिंह किंकराव्य विमूढ स्तब्ध उभा होता. त्याला तो सर्व प्रसंग फार दुःखदायी वाटला. आयशा क्षणभरदेखील तेंचें धांवली नाही. तिनें दासी येण्याची वाट पाहिली नाही. ती एकटीच निघाली. उस्मान थोडा वेळ चकित होऊन स्तब्ध उभा राहिला. थोड्या वेळानें आपल्या घरी निघून गेला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

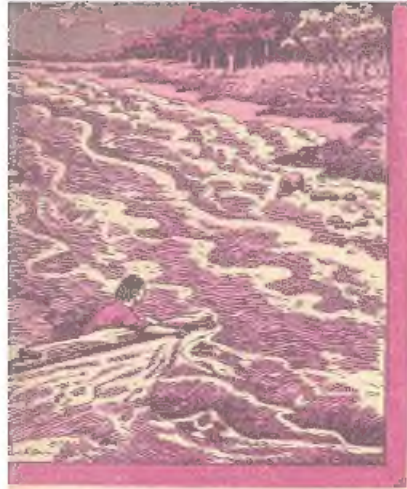

गार्निष्ठ बायको

विक्रमाकर्णें हद्द नोंडला नाही. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. नेत सांघावर काढून घेतले व स्नानानाच्या दिशेनें चालू लागला. तेव्हां प्रेतांत वसलेल्या वेताळ त्याला म्हणाला—“राणा ! तूं इतक्या निष्ठेनें हे कंठाळबाणें काम करीत आहेस. स्वर् पाहिलें तर तुला आपल्या अधिकाराचा गर्व असायला पाहिजे होता, परंतु तो तुझ्यांत नाही. निरमिमान पणें तुला हे निकट काम करीत असलेला पाहून मज्ज कन्या-कुळाच्या कौडिन्याची आठवण येत आहे. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कन्याकुळ राज्याच्या राजधानींत कौडिन्य नांवाचा एक तक्षण ब्राह्मण रहात असे. तो घरचा भीमंत होता. त्याचा समंत नांवाच्या एका मुलीच्या कन्येशी विवाह

वेताळाच्या गोष्टी

शाला. माहेर मोठे व सासर शीमंताचे. त्यामुळे कौडिन्याच्या बायकोला फार गर्व चढला.

पुढे काही दिवसांनी कौडिन्याचा बाप वारला. त्याची आई बापाच्या बरोबर सती गेली. कौडिन्य वाईट संगतीत पडून एका घेथेच्या जाळ्यांत सांपडला व जवळ होतें नव्हतें तें सर्व घालवून वसला. त्याला पश्चात्ताप वाटला व त्यानें कामधंदा करून पुन्हां पैसे मिळविण्याचें ठरविलें. कौडिन्याच्या बायकोला नवऱ्याचा राग आला. पण तो राग नवरा वाईट मागावर गेला वासाठीं

नवरा आपले सर्वेस्व घालवून वसला वासाठी होता. त्यानें धंद्यासाठीं बायकोजवळ तिचे दागिने मागितले. पण तिनें दागिने तर दिलेच नाहीत, उलट त्याचा अपमान करून ती माहेरी निघून गेली.

कौडिन्य हताश होऊन परदेशाला निघाला. एका जहाजांत बसून तो जात असतां तें जहाज बुडालें. सुदैवानें तो त्या संकटांतून वांचला. एका कळीच्या आधारे तो किनाऱ्याला लागला. किनाऱ्यावर द्राक्षाचे वेळ होते. त्यानें द्राक्षें खाऊन आपली भूक भागविली व एका शाडाखाली बहून राहिला.

तो एक डोंगराळ प्रदेश होता. त्या द्विची रानी तेथें एक विचित्र गोष्ट पडली.

काशीराजाला रत्नावली नांवाची एक रूपवती कन्या होती. तिनें दर रोज हात पाय धुवून दक्षिणेकडे डोकें करून निवत जावें असें ज्योतिष्यांनीं सांगितले होतें. तसें न केल्यास तिच्यावर काही संकट येईल असें देखील त्यांनीं सांगितलें होतें. तेच झालें. त्या रात्री ती हात पाय धुतल्या शिवाय उत्तरेकडे डोकें करून शोंपली. एक राक्षस तिला उचकळ घेऊन निघून गेला. कौडिन्य त्या डोंगराळ प्रदेशांत शाडाखाली

शोंपला होता त्याच प्रदेशांत एका सुदंत तो रहात असे.

राक्षसाने रत्नावलीला आणलेलें पाहून त्याच्या बायकोला संताप आला. तिला घात करण्यासाठीं राक्षस खोटे बोलला. म्हणाला—“म्हज्यासाठी मी हिला धरून घेऊन आलों आहे. तूं हिला खा.” नंतर कौडिन्य शोंपला होता त्या बाडाची खूण सांगून म्हणाला—“त्या शाडाखाली एक ब्राह्मण ठरण शोंपला आहे. त्याला धरून तूं आण ! मी त्याला खाईन.”

पण रत्नावली राक्षसिणीला म्हणाली—“तें सर्व खोटें. तूं म्हजारी शालीं आहेस म्हणून तो मला धरून घेऊन आला आहे.”

राक्षसिणीला नवरा खोटे बोलल्यावरून जास्तच राग आला. पण तो लपवून ती म्हणाली—“बरे तर, तूं म्हणालास तसा ब्राह्मण आहे कीं नाही पाहून येतें.” असें सांगून ती कौडिन्य होता तेथे गेली व त्याला म्हणाली—“माझ्या नवऱ्यानें माझ्याशीं विश्वासवान करून मला सोडून दिलें आहे. त्याच्याजवळ एक मंत्रशक्ति आहे. ती मी तुला आणून देतें. तूं त्याचा वध कर. मी आठवणवर तुझी दासी म्हणून राहून तुझी सेवा करीन.”

कौडिन्याचा तिच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही. तेव्हा राक्षसीय म्हणाली—“पूर्वजन्मां केलेल्या पापाचें फळ म्हणून मला हा जन्म मिळाला. तुझे पाणरक्षण केल्यानें मला पापमुक्ति मिळेल व पुढील जन्मी पुन्हां मनुष्य जातींत मला जन्म प्राप्ती होईल.”

“ठीक ! मला ती मंत्रशक्ति आणून दे !” कौडिन्य म्हणाला. राक्षसिणीनें ती शक्ति आणून त्याला दिली.

विकडे राजकुमारी खरें व सरळ बोलून आपले रक्षण करून देणें सोपें नाहीं हें

जोळवून राखण्याकडून काढली. "मी तुझ्या बरोबर राहावं असं तुला वाटत असेल तर तू माझ्याशी वेदांच पद्धतीने लग्न करून घ्यावेस. मग मला हरकत नाही. तू आपल्या बायकोला म्हणाला होतस की एका राक्षसाला लग्न झाल्याची सांगला आहे. त्याला बोकळावून घेऊन ये. तो शास्त्रोक्त पद्धतीने आपलं लग्न करवून देईल. गेल्या बाहिजे तर तू त्याला सा ?"

पुर्वी राक्षसांना हे सर्व खरं वाटतं व तो कौटिल्य होता त्या झाडाकडे निघाला. तो येत असलेला पाहून राक्षसीण कौटिल्याला

म्हणाली- "ती येतो आहे, तोच माझा नवरा. तो तुला खाऊन घेत आहे. तू मी दिलेल्या क्षणीचा प्रयोग केलास तर तो एका नारायणशी ठार होईल."

राक्षससमूह येईपर्यंत कौटिल्य थांबला व तो जवळ येताच त्याने राक्षसीचा प्रयोग करून एका राक्षसाला ठार केले. तो राक्षस ठार झाला तो जगात क्षणिकेन या नांवाने पुढे प्रसिद्ध झाली.

ती राक्षसीण कौटिल्याला म्हणाली- "मी पूर्वजन्मी कौटिल्य नावाच्या मुलीची कन्या होई. माझे नांव कंदली होतं. माझ्या वडिलांनी दुर्वास कर्णारी माझा विवाह करून दिला. माझे माझ्या पतीशी नेहमी या ना त्या कारणाने भांडण होतं. म्हणून माझ्या पतीने मला एकदा शाप दिला व मी रात होऊन गेलं. परंतु माझे बाप उरले होते. म्हणून त्या पापाची फळे भोगण्यासाठी मला हा जन्म मिळाला. मी राक्षसकुळात जन्मलं असलं तरी राक्षसपति राक्षसांत घाली नाही. आता मी तुझे रक्षण करून जे भोई पुण्य संशयून केले आहे, त्याच्या बळाने माझा उद्धार होईल."

कांदोबा

"जाणली एक गोष्ट, मी तुला तुझ्या हिताची सांगत आहे. राक्षसी नावाच्या काशीराजाच्या कन्येला माझा नवरा दुष्ट-कुट्टीने उचलून घेऊन आला होता. मी आपल्या मुद्देत आहे. तू तिच्याशी विवाह करून घे. मी तुम्हां दोघांना एका क्षणापासून सवशीष नैऋत पौर्वाषाढ व नेहमी तुमच्या रक्षणार्थ तुमच्या बरोबर राहीन."

कौटिल्य त्या गोष्टीस कबूल झाला व राक्षसीला वाऊन घेऊन. ती देखील आपल्या उद्धारकर्त्याची लक्षात ठेवत राहिली. राक्षसीपतीने हस्तीरूप धारण केले व तिच्या पाठीवर बसून रत्नावली व कौटिल्य काशीला पोचले. हे सर्व एका क्षणातच पडले. राक्षसीच्या सगळ्याप्रमाणे कौटिल्य राक्षसीला राजाकडे घेऊन गेला. राक्षसीने झालेलं वृत्त थोडक्यात सांगून कौटिल्याने तिचे रक्षण करू केले हे देखील सांगितलं व म्हणाली "यांनाच बरोबर माझा विवाह झाला तर मला आनंद होईल."

बापाने मुलीच्या इच्छेप्रमाणे कौटिल्याशी तिचा विवाह करून दिला व त्याला अनंत रत्ने भेट केली.

बांदोबा

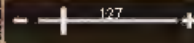

हा सर्व वृत्तांत कौटिल्याच्या पहिल्या बायकोला हजेरहजेर फुलला. सर्व तिच्या नावे ठेवू लागले म्हणाले- "तुं आपल्या पतीचा अनादर केलास. पण तुझा पति पहा, आता राजाचा जांवई झाला आहे. आता तू येथीस वरी तो तुझ्याकडे तोंड फिरवून पडेल तरी का ?"

कौटिल्याच्या बायकोला पण वाईट वाटलं व आपल्या मुल्लेपणाबद्दल पश्चात्ताप वाटला. आपण नवऱ्याचा अपमान केला त्याचे फळ आपल्याला भोगावं लागत आहे. परंतु आम्हाबांची गोष्ट अशी की कौटिल्याने

Fullscreen

127

32 / 76

आपल्या पहिल्या बायकोला आदरपूर्वक घेऊन येण्यासाठी पाकळी पाठविली. सर्वांना आश्चर्य वाटले, तिला पाकळीत बापूत जायला काय वाटली. पण कोळिपाच्या नोफांनी तिची समजूत घातल्यावर ती पाकळीत बसून आपल्या पतीकडे गेली. कौविन्धाने आपल्या पहिल्या बायकोला जपमान केला नाही व तिला नीट वागविले.

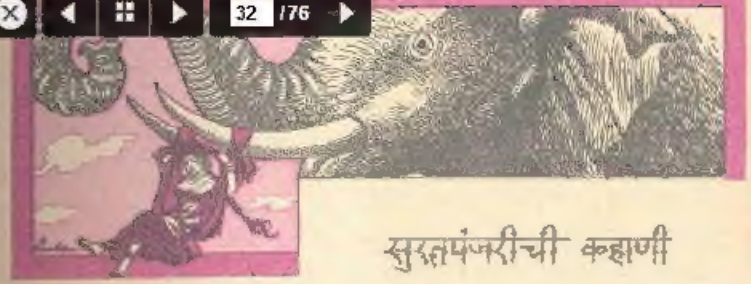
येथेच तोट सांगून वेताळ म्हणाला—
“राजा ! मला एका गोष्टीची शंका आहे. ज्या बायकोने त्याचा जपमान केला होता व हाकटफळी त्याला मदत केली नाही तिला आपली स्थिती सुधारण्यावर त्याने का बोललावे ! तिच्यावर त्याचे प्रेम होते म्हणून ती समुद्रात उड्या मारून तुझ्यापासून दिसून आणून वाचली हे सर्व ईश्वरकृपेने जसे घडवून ईश्वरसमोर कृतज्ञता दाख-

विण्यासाठी ! या शंकापे समाधान माहीत असून तू केले नाहीत तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छत्रे होऊन तुझ्याच पायांवर लोळे लागतील.”

ते ऐकून विकनाई म्हणाला—“कौविन्धाने आपल्या पहिल्या बायकोवर जास्त प्रेम होते असे प्रत्येक माणूस देवाचे आभार मानण्यासाठी देखील नाही. जिणे आपल्या ऐश्वर्याची इतकी चमक होती तिची मान आपल्या ईश्वरसमोर वाकलेली पाहून आता ती मीट वागेल याची खात्री पडल्यावरच त्याने तिला सोडवून घेतले असणार.”

ज्या तऱ्हेने राजाचे नौकर होणांच वेताळ प्रेतावरोध अदृश्य झाला व पुन्हा झाल्याच्या काळीज जाऊन लोचकळू लागला.

(कथित)

सुरतपंजरीची कहाणी

उज्जैनचा राजा चंडमहासेन शच्यानंतर त्याचा मुलगा गोपालक हा गादीवर बसला. त्याच्या राणीचे नांव भवंतीमति व मुलाचे नांव अवन्तीवर्धन असे होते.

एकदा उज्जैनचे नागरिक जलोत्सव साजरा करण्यात गुंग झाले असता एक मदोन्मत्त हत्ती साखळदंड तोडून राजधानीत शिरला. हाहाकार उडून गेला. माहृतांनी त्याला अटशीवर जाणण्याची शिक्कत करून पाडिली पण निरुपयोग. वाटेत जो कोणी आडवा येई त्याला तो पायाखाली तुडवून ठार मरी. शेवटी तो गांधावेहेरच्या शहराच्या काठात शिरला.

त्याच वेळी एक रूपवती तरुण मुलगी एका झोपडीतून बाहेर आली. तिला पाहून तो हत्ती जणू काही मंत्र टाकल्यासारखा

जागच्याजागी धक्कला. त्या तरुण मुलीने स्मोर येऊन हत्तीच्या सोडेवर हात फिरवला. तिने पदराची दोन्ही टोके हत्तीच्या मुखांना बांधली व झोपाच्यासारखी त्याच्यावर बसली. त्या नागीं उन्न होते म्हणून हत्ती तिचा सावलीत घेऊन गेला.

ते बद्धुत दृश्य पाहून नागरिक थक झाले. राजधानीभर तोच चर्चेचा विषय झाला. प्रत्येक जण म्हणे, एका हरिजनाच्या पोरीने मस्त हत्तीला ताळवानर आणले. तिच्या रूपासमोर मदोन्मत्त हत्तीने देखील मान बांकविली.

लोकांच्या तोंडी ही गोष्ट खुबसा अवन्तीवर्धन बाच्छ कानावर गेली. त्या रूपवती सुंदरीला पाहण्यासाठी तो निघाला. तिला पाहून तो तिच्या रूपावर भाकून

गेला. त्याला पाहून ती हरिजन मुलगी स्वतःच देहभान विसरली. ती झोपाळ्या वरून उतरली व हत्तीच्या दातांना बांधलेल्या पत्र सोडून घेऊन तो अमावर घेतला आणि परी निघून गेली. माव्हत हत्तीला घेऊन राजधानीत निघून गेला.

परंतु अवतीवर्षाचे बाप जमिनीला खिळून होते. मोठ्या कष्टाने तो राखवाळ्यांत परत आला.

अलखानोत्सवाला तो हजर राहण्य नाही त्याने त्या मुलीच्या विषयी चवकशी केली तेव्हा त्याला कळले की महाराजाच्यांत

वीरनाटु नांवाचा एक हरिजन राहता त्याची ती मुलगी. तिचे नांव युक्तामती असे आहे. तिच्याशी त्या कष्टाने वीण अशक्य आहे.

परंतु अवतीवर्षाचा ते मान्य नव्हते तो म्हणाला-“हं सर्व सोदें. ती हरिजन मुलगी जमणें शक्यच नाही. काणीतरी स्वर्गातली देवी असली पाहिजे. राजजाच्या मुलीला एवढें सौंदर्य काढून मिळणार तिच्याशी माझे लग्न होणें शक्य नसेल ना ही जगण सिद्धें राहण्यच तरी ज्ञान अर्थ आहे.”

त्याचा विचार बदलावा म्हणून त्याच्या पत्नीच्या पुष्कळ शब्द करून पाहिला, पण फाट ती गोष्ट कळल्यावर चंडबहा- येनाच्या काय वाईट वाटलें. कारण गावीला जन्म पद पडत होता

याच्या मुलाचें जेम एका खाऊच्या व तिच्या मुलावर खावें बाहून जास्त दिसांनी राह ती काय असणार ?” अवतीवर्षा जमणें हजारी

दाखित ती मूळ हरिजन मुलगी नव्हती कदा तरी काणानें ती त्या काळीजनाला जमणें असेल. पूर्वजन्माचा

काही संबंध असूं शकेल.” मनी म्हणाला. काही दरबारी लोकांनी अश्वीदेवीला सूचना केली की युवराजाचें मन राखण्या- साठी सुरतमंजरीशी त्याचें लग्न करून देणें बरोबर होईल.

गोपलक महाराजांना तोच सल्ला पसंत पडला व त्यांनी वीरबाहुकडे आपला एक दूत पाठविला. दूतानें गोपालक महाराजांचा निरोप सांगितला.

वीरबाहु म्हणाला “यस माझ्या मुलीचा विवाह युवराजाशी करून देण्याम हरकत नाही. परंतु एक गोष्ट महाराजांनी कबूल

केली पाहिजे हें लक्ष भाड्या घरी होईल. मुलीच्या घरीच लक्ष होते ही जुनी रीत आहे. अठरा हजार ब्राह्मणांना घेऊन महाराजांनी यावे व सहस्रोजरास मान्यता द्यावी. ही अठ महाराजांना मान्य असेल तर माझी मुलगी महाराजांची सून होईल." इतकीच जाऊन वीरबाहुने सानितलेकी अठ भीत्मीत महाराजासमोर निवेदन केले.

ही अठ लावण्यांत त्याचा काय हेतु होता हें मात्र कोणाला कळलें नाहीं. स्वतः गोपालक महाराजांना त्या मोठीचें आश्चर्य वाटलें वरुन कोठें तरी काण्ड घडणार असा विचार करून त्यांनी अठरा हजार ब्राह्मणांना घेऊन त्यांना आज्ञा केले की सर्वांनी लक्ष समग्रभास हजार राहून वीरबाहुच्या घरी राहणेचाला हजर राहोवें ही आज्ञा घोरपारस इतित दह कोला जाईल

ब्राह्मण कालजीत पडले राजाज्ञा गडार्च तर संड होणार व मोडोवी तर वरि त्याच्या घरी सहस्रोजरास करारें लागणार होवना दंडसयानें ते लक्ष सवारभास हजार राहण्यास तयार झाले. ते गोपालक महाराजांना म्हणाले "महाराज! वीरबाहुन पवित्र होऊन सैतर्पण केत्यास आम्ही मग त्याच्याबरोबर जेवायला वसूं, परंतु ते महामवाळीत नाहीं."

राजानें वीरबाहुसाठी एक स्वतंत्र वाडा बांधून दिलें. त्या वाड्यांत अठरा हजार ब्राह्मणांच्या सहस्रोजरासो व्यवस्थ करी ब्राह्मण जेवायला येऊ व वीरबाहु स्नान करून त्याच्या समोर जेवायला येऊ. तेच वीरबाहुनी गुलगी गुराजोवरी व नुवरान्त भवनेंवरान्त याचा लक्ष घेवार्चि मोंड्या आणले पार पडला

परोपकारी गोपाल

गोपाल या लोकीं स्थान पर ये या मानी रस कहीं शिवरात्रीला रथोत्सव होत ते रथोत्सवाला सर्व गांवकरी हजर रहात. तबला भव्या खेडेगावातले लोकदेखील हजर रहान तसवेच भो कार्याचा भार हजर वगैरे गोपालवर पण भगे परंतु आ मी गोपाल जपिकायना गोपालला न वाचकाच्याच हरबिले त्या रात्री मंडळमल नांवाचा एक तष्ट मजकूर रवाना भसे ते कायराणि विविसेपेध आत नम झटेल ते स्वार्पेपिणे व मनाका शेंदर प करण झोत त्याला मूषण वाटे. रावकच्यानी त्याला वाळीतच टाकलें होतें तस करत तरी चालें. लोक त्याला पापी मंडळमल म्हान समाजानें त्याला बाहेर व त्यावर त्याला स्वतःच्या जीवितासाठी

सर्व तन्हेचीं कामे कराची लागत. त्याचीं मुलें जमत नमत. लोक म्हणत पापकर्माचीं फळें चाखाची लागणारच. मंडळमलाच्या क्वाला साठवें वर्न आगलें होत ते भगदी अक्षक शाला होता केणेच्या पापवर्मावदुल त्याला दक्षात्ताप बाट्टे लागल्ल होत एवढा तो दंडकात गेला देवासमोर होकें देऊन क्षमा मागत हाता गावकऱ्यांनी त्याला पाहिले व म्हणाले "घोर कृतल. हाची होस फिटलेली डिमन नाहीं. आतां देकडांतल्या मालावर बाची नजर दिसते आहे!" असें सांगून त्यांनी त्याला झोडपून काडलें मंडळमलनें एकदां पूर्वी देवळांतले कांहीं वागिने बगैरे चोरले होते. म्हणून देवासमोर होकें देऊन बसणें त्यांना साहजिकच होण

एपोसुव

[श्री. मा. गो. मोरे]

वाटले. त्यांनी त्याला वेष्टुद्ध स्थितीत रस्त्यावर टाकून दिले. तो कण्ठस पडला होता. त्याच वेळी गोपाळ तेथे आला व त्याच्या सोडावर पाणी छिपटून तो शुद्धीवर आल्या वर त्याला त्याच्या घरी पोचते केले व म्हणाला-“कधी तुला कोणत्याहि वस्तूची गरज लागली तर तू माझ्याकडे ये.”

गावकऱ्यांना गोपाळने भंडुमलवर दया दाखविलेली आवडली नाही. म्हणून रबोत्सवाचा कार्यक्रम ठरविताना ग्रामप्रमुखांनी गोपाळचा बहिष्कार केला.

गोपाळला त्या गोष्टीबद्दल फार वाईट वाटले. त्याने देवळाच्या मुख्य अधिकार्याला निचारले की माझी काहीच शूक अर्थाने तर मांगा व त्यासाठी प्रायश्चित्त पण मागा देवाची सेवा करण्याचा माझा हक्क माझ्या कडून कां काढून घेतां ?

तेव्हा ग्रामप्रमुखांनी सगळा कल्लो गोपाळला प्रायश्चित्त सांगितले. म्हणाले “तू आम्ही सांगु, ती रक्कम देवासमोर ठेवावी” गोपाळने ते कबूल करून ती रक्कम देवासमोर ठेवली. त्यानंतर त्याला रक्षणा देणारे धरण्याचा अधिकार मिळाला.

शिवरात्रीच्या दिवशी रथ निघाला. रस्त्यावर पाण्याचा शिडकाव करण्यांत आला होता. जागोजागी तोरणे बांधण्यात आली होती. रथ अगदी वार पावले गेला असताना “थांबा, थांबा !” असा आवाज ऐकू लागला. रथ थांबला.

रथ थांबविण्यास एक कारण आले. रथ चालू लागल्यावर एक म्हतारा रस्त्याच्या मधीमधे येऊन उभा राहिला आणि श्रध्दापूर्वक पाहून त्याने साष्टांग नमस्कार केला. रथ जोराने पुढे चालला होता आणि तो त्याच्या अंगावरून गेला. सर्व लोक थांबा थांबा

मगून गेले. परंतु ते जायचे ते जायचे.

गोपाळ त्याच्या अंगाला हात लावण्याला जाण्याचे शास्त्र नाही परंतु कोणी हात लावण्याचे कळताच गोपाळ चारी सोडून धावत गेला. त्याने त्याच्या बाहेर फाटले. परंतु तो गेला की तोच होता हे कळायला वेळ आला नाही.

गोपाळचा चाकावाळी छिडून देवळाचे अधिकारी “गोपाळ ! तू आतापर्यंत श्रावणपक्षा केलास नाही. ही मरायला येथे कडाला

आला ? त्याला दुसरी जागा नव्हती ! उचलून त्याचे घेत आणि द्या टाकून गटासांत ! तो पडला होता ती जागा भुवून साफ करा पाहि.”

“सर्व लोक ती जागा स्वच्छ भुवून फाटण्याच्या कामांत गुंतले आहेत. मी भंडुमलचे मेढ त्याच्या घरी पोचते करून आणोळ करून येतो.” गोपाळ गांध कऱ्यांना म्हणाला.

गोपाळचा चाकावाळी छिडून देवळाचा मुख्य अधिकारी म्हणाला “गोपाळ ! तू आतापर्यंत श्रावणपक्षा केलास नाही. ही मरायला येथे कडाला

जायला परवानगी दिली म्हणून हे सर्व शरयदे मुलां मुक्ते ये पुढे तू पाच वाटेन ते पार्थाश्विन केलेस तरी देवकार्यास नृ सत्कारक करला जाहेस तुला जायचे आहे तर नाल्ल लाग आमचे आम्ही पाहून घेऊं '

गोपाळला ते उत्तर ऐकून फर वाटून वाटले दीर्घ श्वास साडून याने मंडूकलच धेत म्हांच्या उचेलन घेतले आणि ध्येय धरी गेल मंडूकलची आज्ञा अणाली "देवाच्या करणी त्यानीं पापला देत समर्पण केला "

गोपाळला वत आणखी एक विचित्र गोष्ट सांगितली म्हणाला 'यांनी देवा वषां पुत्रशप्तमायलीं पण तवत केला हे त्या मुलास हाकून तो वर्षभर किवर राहाला तर सर्वस्य देवाकड्या अरणी क्षण करून आणि स्वतःचा दंड रक्षवाला घोळीस असच्या मुलाच पणिल वाडणियन पाळय आम्ही साजरा करू त्यान वेळी त्यानी ती गोष्ट मला सांगितली होती '

तव्ह तोत त्याचा किती समजून घातली हात "हा कमळा तवस रक्षामली स्वतःचा देह मृत त्या पांथव उत्सवात दिव्ह आणखी ये ३५६ ही का लक्षणार " तेव्हा किता पदि तिला म्हणाला हाता 'हा गोष्ट तवम वतताता मला मुचला नाही म्हणून तो तवम करायला भाड्या हातून चुक घाली ही गोष्ट तरी देवामागे सांगितली पणिजे व देवाजवळ क्षमायाचना केली पणिजे अर्भ सांगून त रक्षामवाला गले हात आधि आता त्याचे प्रेत धर्मी येत जाहे त्यानी पुर माफीमाग्य केलेल नमस पुन केला म्हांचा तो निश्चय बडेल होता "

'मंडूकलच्या विधयी लोक काहा वोलत तरी तातळ कागळादि वस्तुस्थिति माहात

नास म्हांच्या पण नाही वेद वक्त सत पहान मजे मी मंडूकली अत्येष्टी केल तल तयार जाते " असे सांगत त्याने त्यासवाला जाग्यास विचार पोडून दिला आणि "तेष्टे क्रियच्या कापला लागला " निवडे रथ थावला होता त्या जागी पाणिस्त्रांनो पुष्पल वाळ पातला यह " असा रथ पहल हात ती जागा मस फागून शुद्ध करवत चाली त्यानेतर रथ हे वायव्य गान परवानगी दिली

'हा हर नाक महादव ' म्हणत लोक रथ अहे त्यामळ पण काय आश्चर्य रथ लप का हातेता वणू काहा याची जावे का जीव्य धिक्को होती फट वीस झाला तन ३५६ थार तरा रथ हालला नाही ' देवचा काय शाळा आहे ' डव का नाही म्हाणार ' थर्म गोपाळला रथाच्या लागले रक्षामली परवानगी दिली आणि प पाप्यात रक्षामला जीव धिला सर्व अणवक ' "

अख्यान भान वसलेला पुतारी म्हाणीचे तवस हातान घेवन अणान वाळ्यासातले क लस बडबड लसणा अता देव लाले 'बोलवा गोपाळला ' व लवा नाही रती बोलणार असे समजून लोक 'राखा ' "

पुतार्याचा वरीवाळ पचत तस झाले, पुतार्याच्या नाडने डे वळर सर्वान्या कानी पहले 'गोपाळला बोलवा ' त्याचा हात ठारीला त्यामळपणियाय एक वाळल देखील पुढे म्हाकायला मी हयस नाही

तावकरी सर्व श्रोत मळी घकित होऊन परम्पराची नांड पाहू लागली

"बोलवा गोपाळला बोलवा त्याला " पुतारी माझीजावे शरड लागला त्याचा प्रस्निर्न व तणू सर्व ओरडू लाले 'बोलवा गोपाळला ' व लवा नाही रती बोलणार असे समजून लोक 'राखा ' "

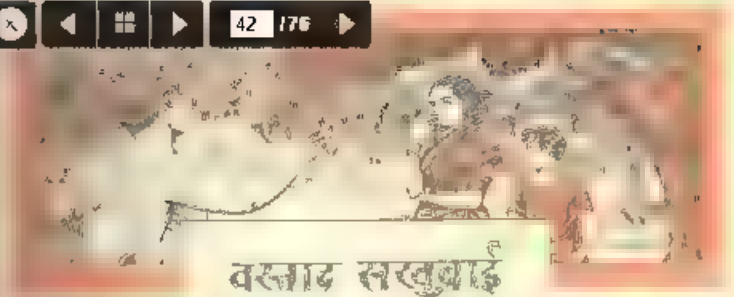
गोपाळला शोकानुत आपल्या कांदां
आर मडली दावडी घरा बाळन चरवडी
झता लक्ष्मी झणानी ते शोचवला
नातां म्हणून गोरे आहेत ते पण आहे
नाडात नेतर लोक मडदरच्या घरी गेले
दावी दावकी रडत होती, म्हणाली
त्याची अनेकी कथा करायला गेला गोपाळ
राव गेले आहेत

सर्व स्मरणांत पोचत देहा चित्तेसपार
गाथात यत्नमस हाते मिटून उभा होता
"गापाल आमचा मूक झाले" तुझ्या
हातांचा स्पर्श झाल्याप्रमाणे रथ पुढे
हळणार नाही अथ, लवकर तल
दंडाच मुख्य अधिकारी म्हणाला
रथ अडला अचानकची गाष्ट गोपाळला
गाडीला बसली, त्याला नयार देणारे लोक
स्नान न वाचविलेला भांडले पाहून त्याला

अक्षर्ये वाटले, म्हणाला "अजून मी
अपाठ केला नाही" प्रायश्चित्त केल
नही पला भाफ करण या वेळी
पुढच्या वर्षा रथोत्सवाची जी सेवा माझ्या
हानुत घेवायचं" अर्सेल ती मी
अस्तदाने करील "

सर्वांनी त्याला शोचविले विभ्र येण्याच
रण्य च इत सांगितले व नयार देणे आन
आनत केला

गोपाळला वस्तुस्थितीची कल्पना झाली
व त्याला आश्चर्य वाटले म्हणून त्याच्या
चित्तेला तीनदा प्रदर्शना घालून त्याला
बोकायला आलेल्या लोकाबरोबर तो निघाला
मंडूकाला देण पडला हाता याच
जागा रथ अडला होता गोपाळने स्नान
केले नसले तरी त्याचा हात दावीला
लावपाच रथ पुढे चरवला

वत्साद सरबुवाई

नरगाएर नरगाएर गांवां सरबुवाई नावाची
एक बाई म्हणत होती ती एक हजार
व त्रसु वाई हाती म्हणून तवरा व गंध्या-
द्वारा आपल्या लहान मुलांचे व स्वतःचे कल
होईल ही काळजी निल्ल कधीच वाटली
नाही थोडे वांत होत नाही स्वतः भोतात
काम करी आणि जी काही प्राप्ति होई
तवडी दायांच्या पोटापाण्याला पुरी पडे

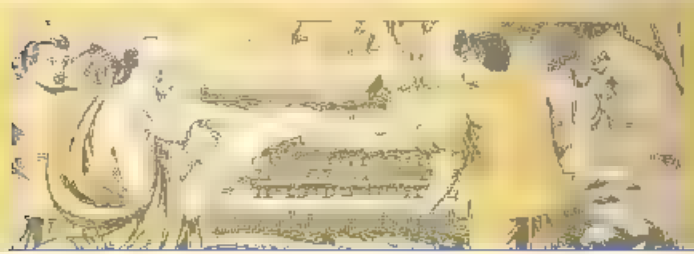
एकदा सरबुवाईने एक दुसरी माय विकत
शेण्याच विचार केला, सात भांड कोसावर
गवळीतडा नावाचे गाव होते त्या गावी
आयल्या गाई स्वतःला मिळतात असे एकुल
ती मुलाबरोबर दोभर रुपये तेऊन त्या
गावा निघाली,

निघताना सायला प्यायला त्यांनी कांही
घेतले नसत वारंवार गाव लागले की

कामाकडेतरी उत्तरे असे सरबुवाईने ठरविले
होते परंतु वाटेत गाव असे लागले
नाही मधून मधून फाटंतीची चोर महा
हादल्या मात्र दिपत मायलेक अगदी
दमून गेली होती पोटात कावळे काव
काव करू लागले होते एका बागी प्यायला
पाणी मिळाले, परंतु सायला कोठेच काही
मिळाले नाही.

इतक्यांत त्यान सरोवरात एक वस्तु
घेत असलेला दिसला, त्याच्या दोक्यावर
विकलेल्या केंद्र्यांचा बड होता "विकायला
वेऊन चरलय आहेम का रे कळी " तिने
विचारले, मायलेक भुकेने कानावीस झालेले
आलेखून तो म्हणाला "होय बाई,
विकायलाच तर वेऊन चरलेला आहे. चार
घेतले नसत वारंवार गाव लागले की आण्याला एक किती देऊ."

ती सरबुवाई होती

तिका तें ऐकून राग आला. म्हणाली—
“आम्हाला नकोच तुम्ही केळीं!” आणि
दोघे पुढे निघालीं

त्या बाटेनें येणारे जाणारे लोक
केळीं विकत घेतील असा विचार करून
केळीवाला झाडाखालीं सावलीची जागा
पाहून बसला.

काही अंतर बाळून येथ्यावर सखुबाईनें
आपल्या मुलाला कांहीं वरी कानांत
सांगितलें आणि दोघे केळीवाला बसला
होवा तेंच परत आलीं. सुकेनें कासाबीस
खाला आहे हा. हे दोन केळीं.”

केळीवालाचे दोन केळी मोडून मुलाच्या
हातांत दिली. मुलांत एक केळ खालि
आणि घेरी आपल्याकडच्या जमिनीवर पडून
हातपाय झाडून तडफडू लागला

“माझ्या मुलाचा जीव घेतलास की र
मेल्पा! तूं केळें दिलंस त्यांत भाणवी
काय वाळवें दिलंस, बोल!” अम नां
मलाच नी ओरडून ती मुलाला पडले
भरून रडू लागली

तिचे आश्चर्य ऐकून येथ्यावरून जाणारे
दोघे निघे धावले त्यांना जेत असलेले पाहून
केळीवाला धावतून गेला आणि केळीवाला
घड तमाच झाडाजवळ ठाकुन पडून गेला

आज काय बाई ” म्हणून नरदु-
बाईला त्या लोकांनीं विचारलें तेव्हा
ती म्हणाली “आम्ही हा केळ्याचा घड
घेऊन जात होते वाटेनें त्या भमत्यानें
तो घड आमच्या हातांतून तुमडून घेण्या-
साठीं माझ्या मुलाला मारलें तुम्ही वळवर
भावलात म्हणून वांचला आम्ही नाही तर
आम्हां दोघांचे प्राय झाले असें देवा
जणें ” असें म्हणत तिनें प्रत्येकाला दोन
दोन केळीं मोडून दिलीं मायलेकांनां
पोटभर केळीं खाऊन घेतलीं व केळ्याचा

घड परत घेऊन पुढे लगेच संध्याकाळीं
दोघे वळवर लुलाने आऊन पावला

गस्तान रिम झुका घरीं विकायला गयी
होते की नवकशी केळीं तेव्हां लखू

सखुबाईनें आंगल्या गाथीं विकायला
गेली ती केळीं लखूनें म्हणून ती सरळ

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

बाहेर आली आणि बायकोला म्हणाला
“होय कायलेली दिसते आहे!”

सखुबाईला झोप लागली नव्हती. परंतु
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं
लखूनें काय करतो हें पाहण्यासाठीं

म्हणाली " मूं गोठ्यांत वाऊन दोन गांवांक दोकी सोडून ये "

मुलांन त्या प्रमाणें दोन गाई मोठ्या आणि गाई हबग्यासारखा ओरडून पुन्हां येऊन पडून राहिला, जणू काही गोठ्यांत काय झालं हे त्याच्या गांवाच तशी

गोठ्यांत सुडसुड माटेची पडून व गाईचे हबग्ये ऐकून लखू गवळी कधीच येऊन विकडे गेला बोन गाई गोठ्यांत नव्हत्या, त्याने बायकोला जाणे करून द्याय दोन दिशेला गाईच्या आंधार निघाला

दाघ निघून गेल्यावर सख्खाई धरान गेली, रात्री तिलेले पंचाहतर रुपये लखू गवळ्याने पेटीत ठेवलेले तिने पाहिले जेव्हा तिने पेटीतून रुपये काढून पेगी बंद करून ठेवून दिली व रुपये भिगवीत ठेवून देऊन ती कपरेला सोचली आणि पुन्हा जापचे सोंब करून पडून राहिली.

लखू व त्याची बायका दोघ गाईन हुडसून येऊन आली व गोठ्यांत वापून ठेवून पुन्हा सोपली.

जकाक्यावर सख्खाई लखूला म्हणाली " नेतो बागधी, येऊन जातो गाईला "

सख्खाई गाईबरोबर वासवाला बोहं दिशतो आहे पंचाहतर रुपये देऊन स्वतःची गान अडकवून घेतली, पुन्हा लक्षात ठेवा, हे फुकटाचे पैसे पंचाहते नाहीत." असे सांगून सख्खाईने पंचवीस रुपये दिले आणि गांव व वासक सोडून येऊन गेली.

जातांना लखू यकळ्याने कसे कसवले, आविषयीची हकीगत गवळीवाक्याच्या गांव- कळ्यांना सांगत सख्खाई आपल्या गावी जायला निघाली.

गवळीवाक्यांत शिरण्यापूर्वी तिने एका घरी कोणाकडे बांगल्या याई मिळनात याची चवकरी केली होती. त्या घरच्या कोरला

दिसतो आहे पंचाहतर रुपये देऊन स्वतःची गान अडकवून घेतली, पुन्हा लक्षात ठेवा, हे फुकटाचे पैसे पंचाहते नाहीत." असे सांगून सख्खाईने पंचवीस रुपये दिले आणि गांव व वासक सोडून येऊन गेली.

जातांना लखू यकळ्याने कसे कसवले, आविषयीची हकीगत गवळीवाक्याच्या गांव- कळ्यांना सांगत सख्खाई आपल्या गावी जायला निघाली.

गवळीवाक्यांत शिरण्यापूर्वी तिने एका घरी कोणाकडे बांगल्या याई मिळनात याची चवकरी केली होती. त्या घरच्या कोरला

कान लोवून एवढे लागली लखूच्या बायकोने विचारले- " कोही माही का सापडले ? "

" उबाळू ये, आणसी पंचवीस रुपये काढल्याशिवाय राहणार नाही." लखू बायकोला म्हणाला.

संण्याकाळी सख्खाईने पंचाहतर रुपये सोजून दिले तेव्हा तिच्या भिगवीत आणसी रुपये उरलेले लखूने पाहिले होते. त्यावर त्याचा डोळ्या होता. परंतु सख्खाईने पंचवीस पन्नासीस सोपूर ठेवली होती.

लखू गवळ्याला बांगला पडा देण्याच्या हेतुने सख्खाईने हुडकून जाणे केले व

मेडर तिनें लव् गवळ्याने कलें करविलें हें तिचो वीठ लावून सांगितलें. त्या नाईने स्वतःचें एक काम निःसावडून करून घेण्यासाठी लव् गवळ्याची निद्रा करण्याची तोंडमुख करून घेतलें. म्हणाली "तशी संवयच जाहें त्याची. हें करण्यार त्याचें नावून त्याच्या बायकोचें आहे ती नाचवीर तसा मो नाचरी" रतर हळूच म्हणाली. 'नाई' तुम्हाला थोडा थाम होईल, पण नसण्यारच्या राहणाऱ्या अहा म्हणून म्हणलात तेन्ना एक गाष्ट आठवली माझी मुलगी बरमापूरलाच आहे तिच्या कडे चार रीठे पाठवायला काढून ठेवले आहेत घेऊन जाऊ का! तुमच्या गावी मिळत नाहीत म्हणें."

"हो घेऊन वार्डन को." सखुचार्ड म्हणाली व त्या नाईने दिलेल्या एक पाठविले!

एव मुलाका घ्यायला सांगितलें 'स' वक्षानासाठी हाथ एका झाडाच्या वृक्षाली ठेवीं जमिनीवर ठेवला होता थोड्या वेळाने दडपान मुद्र्या झरलेल्या पाहून मुल्यार म्हणाला 'रीड्यांना सुन्य भाव्या आहेत जप'.

सखुचार्डने डव्या रघुनन पणिले रान शेव चिवड व काडू होतें दोघांना पळय लाडू व चिवडा खाद्या व पुन्हा हव चट करून पुढें दिघाले

धरी मेळ्यावर मसुवाडेनें डव्यांनले लाडू व चिवडा काडून घेतला व डव्यांत रीठे भरून या नाईच्या सुनीकडे पोचता केला.

डव्यांत रीठे पाहून किता देम्वीक आश्चर्य वाटलें की आर्देत रीठे कडाला म्हणाली व त्या नाईने दिलेल्या एक पाठविले!

रवरा खुनी

एका गावीं शुद्धांक नांवाचा एक ब्राह्मण नातमी पसगळी की शुद्धांकनें मिळोटे रान जमें त्याच्या घरीं कित्येक सभकारांचा खून केला ब्रह्मचारी विद्याभ्यास भाटी रहात असत गज्राचें शिपाई शुद्धाळ्या खुनच्या त्याचें घर म्हणतें एक लहानसें मुक्तलच होतें आरापावळन धरून घेऊन निघून गेल. पणदा गावीं घरच्या पडवींत कांहीं शुद्धाकच्या विरुद्ध साक्ष देणारे लोक तयार खडबुड झाल्या 'कून शुद्धांक वार उघडन होतें. त्याच्या वाजुनें ता निराप असल्याची माहेर आळ तय त्याक एक मनुष्य कांहीं साक्ष द्यायला मात्र कोणी नव्हता ज्याचा मी ठकून पळत जात असलेल्या दिसल. खून हाका होता तो अगदीं अनोळखी वाने खडल राहून पाहिल तर एक रक्षकबाळ मनुष्य होता असें देखील नाहीं. कारण पण व मल्ल्या माणसाच्या पोटांत सुरा शुद्धांकनें गळा आडवळ्यापुर्वान मिळोटे- शुद्धांकनें पळतून सुरा काडल व त्या कडून कधीं पैसे कजोड घेतले होते. त्या माणसाच्या अंगांत जीव आहे का नाहीं हे विषयीच कांहीतरी माझण झाले असानें व साक्षा दांडाउवळ हात मऊत पाहूं लागला त्यानें रागाच्यामरात खून केला असाबा या तेमके यावेवळी दोघ चौघे त्याच्या घरीं त्यानें रागाच्यामरात खून केला असाबा या तेमके यावेवळी दोघ चौघे त्याच्या घरीं आले व मऊन पडलेला मनुष्य शुद्धाकच्या संशयावरून शुद्धांकला अटक झाली होती. आरोपीकडून तो निर्दोष असल्याबद्दल डानांत सुरा पाहून तिघून गले गाबभर साक्षीपुरावा नाहीं हें पाहून राबानें शुद्धांकला

कांहीची शिक्षा सांगितली. कांही देण्यापूर्वी तुम्ही शेवटची इच्छा कांही जसेल तर सांग जसें राजानें शुद्धांकला विचारलें.

“मी दोघी आहे की निंदोषी हें त्या हरमेष्टालाच माहीत. पण महाराजांनीं एवढी दया करून मला शेवटची इच्छा काय आहे हें विचारलें आहे त्या बदल मी फार आभारी आहे. शेहरवानी करून महाराजांनीं मला दोन आठवड्यांचा खर्चि द्यावा. मी मागची व्यवस्था करून घरच्या लोकांचा निरोप घेऊन येतो.” शुद्धांक राजाला म्हणाला

राजा त्याला एका अटीवर एका पक्ष बक्ष्याचा भवषी धारण करून द्यावा. त्यात आपल्या पुत्रांनीं कोणत्या तरी अटकेन ठरवून घ्यावे पण शुद्धांक कोणाला ठरवणार. राजानें क्षुणाच खटला सुरवातीपासून स्वतःच पाहिला होता. शुद्धांकाच्या अवाकबळान त्याच्या सारख्या भोळ्या ब्राह्मणान विन केल्या असेल या माहीतपर राजाचा विचार होता नव्हता म्हणूनच की फार रज्ज्या म्हणाला “तुझ्या पुत्रांनीं मी अटकेन ठरविल्या तयार आहे पण हें बघ, तू आज सातवीस वर्ष आपल्या कायबामपानें मला कांही द्याईल.”

शुद्धांकनं राजाचे परंपरानें असं मत ठेवले व आपल्या गांभी निघून गेला. घरची सर्व व्यवस्था करून निघायला एक आठवडा लागला. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या घरां पाठवून दिले. नंतर राजात एका देवीच्या देवळात जाऊन देवीची पुजा केली व तिचें ध्यान करून एका झाडावालीं एक आठवडा मन घमून राहिला. पंधराव्या दिवशी राजाला बचन दिव्याप्रमाण निघण्यासाठी ते घरच्या लोकांचा निरोप घेत होता त्याच वेळीं चौघां चोगानीं घरात शिरून त्याला धरले व त्याचें तोंड व डोळे बांधून त त्याला कोठें

रा) करून गेले. त्यांनी त्याला एका खोल्यांत ठेवून आदळून खोलीला कुलूप लावले.

पण पुरातन शिक्षण यामा आणू लागले तेव्हा याने विचारण्या केल्या “मला कां कांता ‘जादूगजवळ काय काय घेऊन गेला आहे’ राजात आपण पाहिले मला फारच खरे म्हणून आठ वजरेकर या पांचव्या नाहं तर पाहण्याबद्दल राजा स्वतः फसारा चढेल.”

पण मागती त्याचें एक ऐकलें नाहीं व त्याला तयार टाकून निघून गेले. बांध्यापूर्वी त्याला शुद्धांकनं हात साडले होते. शुद्धांकनं स्वतः डोळ्यावरची व तोंडावरची पट्टी सोडली.

दुसऱ्या दिवशी शुद्धांकच्या गांवचा एक पणुष्य भावधारीक जाऊन व राजाला भेटला. त्याच्या “वठारान शुद्धांकवर विचार करून आपण त्याला सोडून दिलेत हे खरें आहे पण तो फार येतो. एक आठवडा झाला ना गांवांत नाहीं व तो बचन दिव्याप्रमाण गजवर्णीक पण काळा नाहीं. मला धा मर्यामागें कांही तरी भावगद तयार आहे.”

राजा तें कळू नव्याला “तुम्ही शुद्धां कच्या हातवारीक पाळत ठेवून सरकारला

मदतच केली आहे. त्याबद्दल मी आपला फार आभारी आहे. मी शुद्धांकच्या ओभार्थ शिपायांना पाठवीत आहे. दोपयंत तुम्ही माझे स्वतःचे अतिथि म्हणून राहावे. आलोषी विषयी तुम्ही पुरवलेल्या माहिती बद्दल तुम्हांला सरकारतर्फे कांही तरी बक्षिस दिलें जाईल.”

राजानें त्याला अतिथि गृहात ठेवून त्याच्यावर नऊ ठेवण्यासाठी शिपाई नेमले.

त्या दिवशी संध्याकाळीं खुनी अपरा ध्याला कांही देण्याची घोषणा झाली होती. वधस्थानीं लोक अग्रा झाले होते शुद्धांक

पुढे वेळीची बालपी बापायच्या माणसाच्या बरोबर बोलावून घेऊन राजा बंधूस्थाना सोळा व्हाने राजाला विचारले “सहारात नेहने काय घडून गेलं आहे मग ही फोशी देण्याची नवरी बंधूमाझी” त्याला धुकत आग्रावा “

‘शुद्धाकाळा शिक्षा झाली नाही म्हणून काय झाले मी जराबारात घेतली होती म्हणून मला फोशीवर खोबे लागणार पण त्याला धुकत आणार जम मुल आग्रह दिसला’ काबर ” राजान विचारले

ते “कुल तो मनुष्य चपपाळ्या राजाने प्रश्नांची झरी मूल कर्त्री शोधून तो शुद्धाकाळा कोणी नातेवाइक असल्याचे कळले राजाला असेही कळले की शुद्धा काशी त्याचे काही तरी कारणावरून विरुद्ध

आले होते त्याने, ज्या सावकाराचा खून झाला होता, त्याच्या कडून शुद्धाकाळामार्फत कजे घेतले होते व्यापाऱ्यादींनी कजे फुड करव्यासंबंधी भडण झाली व ते विरुद्ध लो जाऊन त्यानेच त्याचा खून वेळी व पेन शुद्धाकाळच्या घरासमोर होऊन

मन्या लुट्याकडून वरीत माहिती राजाने काढून घेतली त्याच वेळी राजाच्या शिपाया बरोबर शुद्धाकाला राजाच्या हुकमानेन शिपायांनी चोराचा द्रव करून शुद्धाकाला धरून एक लोकीने बांधून ठेवले होते

राजा शुद्धाकाला म्हणाल “तुमच्या खून काय हे मला कळाले आहे त्याने स्वतःच आपला बराबाभ स्वीकार केला आहे त्याला कार्याची शिक्षा होईल”

शुद्धाकाळा काशी लढावी म्हणून ज्याने प्रयत्न केले होता त्यालाच फोशी झाली

कपटदान

पुढे राजा बंधूने बापायचा एक श्रीमंत मुलगा म्हणजे जमिनी बांधा होता पण उर्जा मणून म्हणवून घेण्याची त्याने कर हाय काणी ओळखीचा माणूस समरा येवटुणा किंवा मिथुक आळा की मणून लाजशुभण्याचे तो प्रदर्शन करी. त्याला चढावेत रावांतल्या एका प्रभुलक्ष्मी व रत्न मयती एक बैरागी त्याच्या घरी गेला बैरागी म्हणाला “बातमान, एका बंधूने त्वण बाढाय”

अश्वेतने एका लोकाला बाळावून गेला काही मग मणितले

जवळ बंगमशला घेतले विकाऱ्याला फलान हात हात तेथे घेतले मला एकर थरातले वचनले

एकाने बरय मान व मारी बाढून त्याने बैराग्याभार जवळ पाताकने एकादा पडून मी एक साधक व चांगी आहे मी बाढून

बैरागी म्हणाला “रा, जवळ्या मालकाला बाळवून घेतले ये

होपर्यंत तो गांवप्रमुख निघून गेला होता, बंधूनेत आत आला व बैराग्याला म्हणाला-“काय रे जोगदया” माज चढला आहे वाटते फुकटचे जल खाऊन!”

पण बैरागी क्षंतपणे म्हणाला-“मला भिकादी समजून तुं हे अस देवविलेक, मी तुझा पत्नीला बसून बढाय आहे

जे दिवे तेवढ्यावर मनाचे समाधान होत नसेल ते काळ लाय माझ्यासमोर तव्हा काळ्यात तुझ्या या मिजाशी एवढी पेट आहे तर मीक कां नागना आहेस”

थरातले वचनले बैरागी म्हणत वळत म्हणत “एक बैराग्याभार जवळ पाताकने एकादा पडून मी एक साधक व चांगी आहे मी बाढून

त्या वैराग्याकडे कांही गेली. त्या हाकून परत
उभा राहिला. नंतर त्याने 'वैराग्या' नाक
रोला बोलावून वैराग्याला थक माकूम राहिले
हाकून त्याला सांगितले. नंतर तो त्याने
कहून घरांत गेला. वैराग्या निघून गेला

ह मवं सौपायः धराय ह रा मका
नात न उत्तमोत्तम भक्ति य धराय ५. १५५।
दारायै धामल गेला आणि वैराग्याला
राहुन धराला 'वैरागी' वीरा जगल वासना
धेऊन अकां भाई 'सद्धन' यावत

न्याः साध्याः धर्मः अत्र मी भवः
गार नाहि ॥ वैश्वमी नृपाला

हे माध्या इत्यत्र अत्र मम त्वं
आपण जेवढे " गीतामी नमस्ते मंगला

अरे, आपका बाग सत्ता गायका
 धलिल तू आपसी का मरणार अहैम तू
 भाङ्गबरोबर जेवायला नयन असरील तर
 ये आणन दोषे जेवू नही तर मा भाङ्ग
 स्वाधार ! बैरागी मृणाल सेपार्क न्याल
 कंजुल हाहा दोषे एका सादम्बाल
 बसव पेथले.

“भाज तूं भासा अनंरान्या इति कैसा
आहेस तुला मी एक गांधी मारता। नी
त केलीन तर तूझे कल्याण होईल या

एक, पत्नीकडे तुला एक डोंगर विसतो
आहे ना? तो पार करून गेलास म्हणजे
तुला एक गत लागेल. त्या रानांत देवाचा
एक ओसाड जुना मांडव आहे. त्या मांडवांत
वसून तू लक्षांच्या मंत्रांचे वेष्टास तर तुला
सहसाही रावडत्यापार हाका अनुभूत वसतूचा
लभ मर टोल व आधुप्यभर तू नववी हाराल.

ज्या सांगण बैरागी निघून गेल.

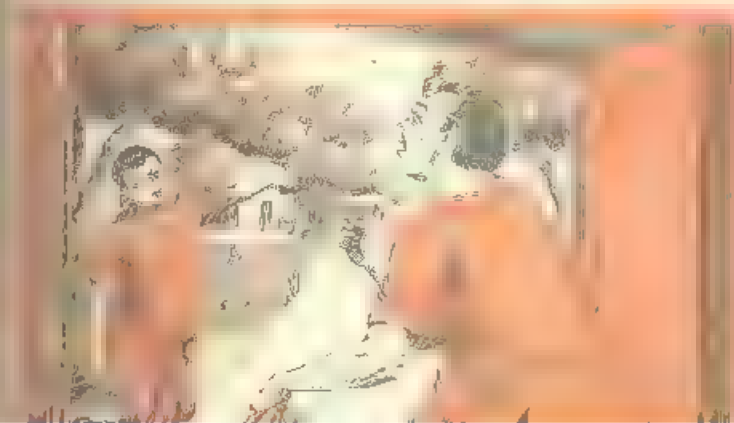
मैथिली विकास ताह बेउन बाला

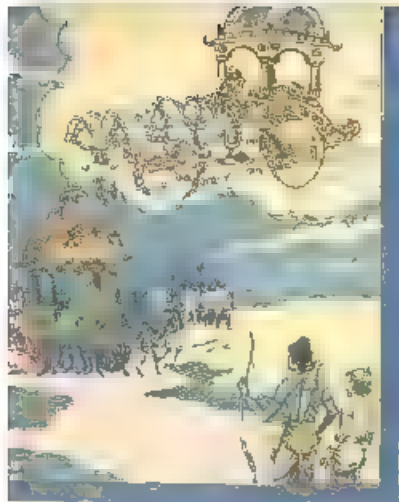
अज्ञान विचारक, "कोट्टन आलास रे ?
अज्ञान तो बैरागी कोठें आहै ?"

“तो निकले जिधून गेला.” असे सांगून संपाक्याने बैरागी निघून गेला त्या दिवशीला बोट दाखविले. ते ऐकून महावंत त्या विरोधा भावत निघाला.

मालकाने आपल्याला रिकामे ताट घेऊन
घरत येत असताना पाहिले आहे. आता
काळजात आपल्याला ने असावेच अशी भीति
संपाण्याला वाटत होती. परंतु मालकाला

यद्यपि बैराग्यव्यापारिणाः पाटीमार्गे धर्मवला
स्थाना एक कारण होते बागेंत तो झाले

विजय काय कामाचा आणि सीतेला सोडवून
भाणून सरी ती काय करणार ?”

रामाच्या तोंडचे ते वाक्य ऐकून
लक्ष्मण म्हणाला, “रावणाचा नाश करून
विभीषणाला राज्याभिषेक करण्याचे वचन
तू दिले आहेस हे विसरू नकोस अजून
तुला रावणाचा बंध करावयाचा आहे.”

राम लक्ष्मण पुन्हा युद्धाकडे सज्ज झाले.
तेव्हात रावणहि रथात बसून आपल्या
अनुयायांसह रणांगणात आला.

एकाएकी आकाशात इंद्राचा रथ दिसला.
तेव्हात इंद्राचा सारथी मातली पुढे येऊन

रामाच्या म्हणण्या देवेंद्राने रावणासमोर
है कश्यप, धनुष्य-बाण आणि शक्ति देऊन
हा रथ पाठविला आहे. बाणण हातवर घेऊन
युद्ध करावे” रामाने रथाची प्रदोक्षणा करून
नमस्कार केला आणि रथ त्यावर आरुढ
झाला. मातली सारथ्य करू लागला

रामारतनाचे पुन्हा युद्ध पुनः बाण
परम्परांवर महान् प्रहार करू लागले.
दोवेहि दुस्स्वभावी असे विकल करीत होते.
रावणाने रामावर शक्तिशाली शूल सोडले.
ते विकल करणे रामाच्या व्यक्तिवाहेग हात.
शेवटी इंद्राने दिलेल्या अस्त्रीच्या साहाय्याने
त्याने ते अडवले. रामाला उग्ररूप धारण
करून युद्ध करतांना पाहून रावण नेवकून
गेल्या हे पाहून रावणाचा रागशी त्याचा
रथ दूर नेऊ लागला. जरा मोनवर आले
वर तो एकदम आपल्या मारुथ्य वर
सेकमला—“मूर्खा, मी काय आगड्या रचल्या
आहेत समजलास ? रणांगून माझा रथ
इकडे का आपलास ? तालाश्व ! गल,
फिरव रथ रणांगणाकडे”

“महाराज, आज मजबूत मी सारथ्य
करीत नाही, युद्ध करतो करता माचा
तोंड देणे तुम्हांला शक्य झाले नाही तुम्ही

युद्धात गला आहांत. घोडेदेखील धुकून
मेळे आहेत. तेव्हा रावणा बोली विधांति
जवळी म्हणून मी इकडे वळला आता
रथ रंगित निकडे रथ प्रेऊन चालतो”

रामाचा रागशी म्हणाला

रामाने हाकून काढला आणि त्याने
महा रथ रोखितून तालाश्व कोर

रावणाचा रथ दूर करला

राम देखील वमलेला होता. रावणाकडे

घटन आलेला पाहून तो चिंतिन झाला

रावणाचा युद्ध पाहण्यासाठी आलेल्या
राम रथ्यांना माहितले की मी तुला

‘धादिप हृदय’ मंत्र घेता त्याचा वप
कैर म्हणजे तुला कुठला हुकूम येईल. त्यांनी
सांगितलेला मंत्र रामाने तीन वेळा म्हटला
त्या बरोबर त्याचा सर्व शीण दूर झाला व
तो उत्साहाने रावणाशी लढू लागला.

“मातली तू तर इंद्राचा सारथी आहेस
तुला निगळें सांगण्याची जरूर नाही पण
सांगून देवता मागे फिरायचे नाही” रामाने
मातलीला इशारा दिला.

मातली रथ बालू लागला. त्याने
इतक्या वेगाने घोडे सोडले की त्यांच्या
ह्यांच्या दुळीने रावणाचा रथ जाकला

बेला, त्याला अस्पष्ट दिवू लागले म्हणून कोणाने व अहोरात्र तो अंतर्धाने वाग मोड लागला पण रामाने हेडाच्या अनुष्य वाणाने ते सर्वे अडविले. रामावागाने अह आले. राकाने वीर आपाकले दुद्ध गाढून हे दुद्धच पाहून बसले वाणावर वाण आणि अस्वावर चले घटन होती दीप आवडाने लहान देवे घुळ्यात रामाने एका वाणाने राकाने एक हाक घडवले व वीरनीत पडले न पडले नाच रावणाला घडाने मर्यात दुहेर दगवेळने तिसर त्याला रामाने वाणाने त्याची पाडणे तर तिसरे वाणवी

बाले त्यालाह रामाने उडवले तरा पुन्हा घडाने होली हातीच राव अश्वये चकित झाला. असे बराच वेळ होत राहिले. काय करावे रामाला काहीच झुचेना, हे असेच बुद्धे मान दिवस आणि मान रात्रीपर्यंत हात भोवले तरी रावणाला कर्तून आले नाही

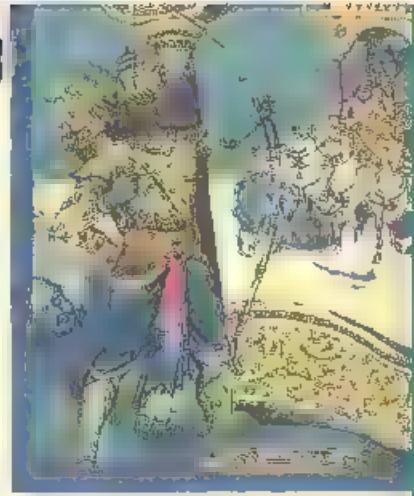
येवरी मातुली रामाला म्हणाले "आता पक्षाची वाट पाहत बसले आहेस. टाक मारून त्याला. पुरे झाला हा खेळ. आपले ब्रह्मस्त्र कक्षासाठी एकटे आपुन ठेविले आहेस? काढ बाहेर आणि संपर त्या लढाई."

हो, ब्रह्मवाण स्वपेकुनि व दैतयप्रमाण हाता चोला पंथ वसुन ना कक्षाप्रमाणे अतिशय उग्र होवा कौणवादि अस्त्राल मेहण्याची अक्षि त्याच्यात होती असा ना वाण रामाने बाहेर काढून भव्यवावर चढवला आणि मेवाचा तप करून रावणाकडे सोडला तो रावणाच्या हातात घुसून व उडवून वहेर निघून गेला व रावणाकडे रावण या हाताचीट अस्त्राले घेऊन पळले आणि पाडावण पाशा अवचरण वहा भोवण झाला आणि त्याची काळज्या

रावण सेव्याच फळल्यानरोवर मारी रावण राव वीर घेऊन पळून जाई लागली वानसेना त्यांचा पाठलाग करू लागली. इकडे आकाशात युद्ध पाहण्यासाठी सर्व देव एकत्र आलेच होते त्यांनी करून पु वाष्ट हला विकडे विकडे रामाचा कपाम होत लागला. कुत्रीव भंगवावे वान असाथी झाल्याचे समाधान झाले. सर्व वानसेनानासक रामलक्ष्मणांच्या सेवती यांय टाकत उन्मुक्त वहाते यांचा मृति ना लागल

वाणा या मृपुने विभीषणाला पार दून झाले. कारण तो महा पाहून आणि वानमान जाता कर पराकर्मा होना जेवणाच अस्त्रय भरत होता परंतु त्याने मनात त्या कक्ष्यासुळेच त्याच्यावर व यु अहवक त्याच्या प्रेतावेळ जाऊन ये हात करे त्याला

रावण मला अंग पाव त्याला वीर वीर मेळला. दुद्ध व ये अहवक दय हो अहवक वाणावरवरी मकर दक्षाला पराजय झाले त्याने वायेवे काय झाले तरी मध्य सारत्या मैदान मण्डन उर पडून नाही गरा याला मृहति वीरमति मिळाली

त्याच्यासाठी दुसले करू नकोस." रामाने विभीषणाथे मान्यन केले सचण मारला रावणाची वाना वळलाच त्याच्या मर्गे राण्या अंग द्वातान वाहेर पडून त्याच्याजवळ सेवका आणि अत्र घडवून देव कर लागल्या "हो नाथ. विभीषणाया नाराणभाप्रमणा तुम्ही वीराला वेव्हाच मोढून लढे असताना तर कात तुमच्यावर नरणाची पाळी अली नमवी हे वाद, मुक्ता मीरमति दिव्दिगीत तरी पण आपल्या पळले वांरंवाला कळले लावून गेलान, कसा राहिल हा कलेक." त्या रावजाती रडू लागल्या "एवढा

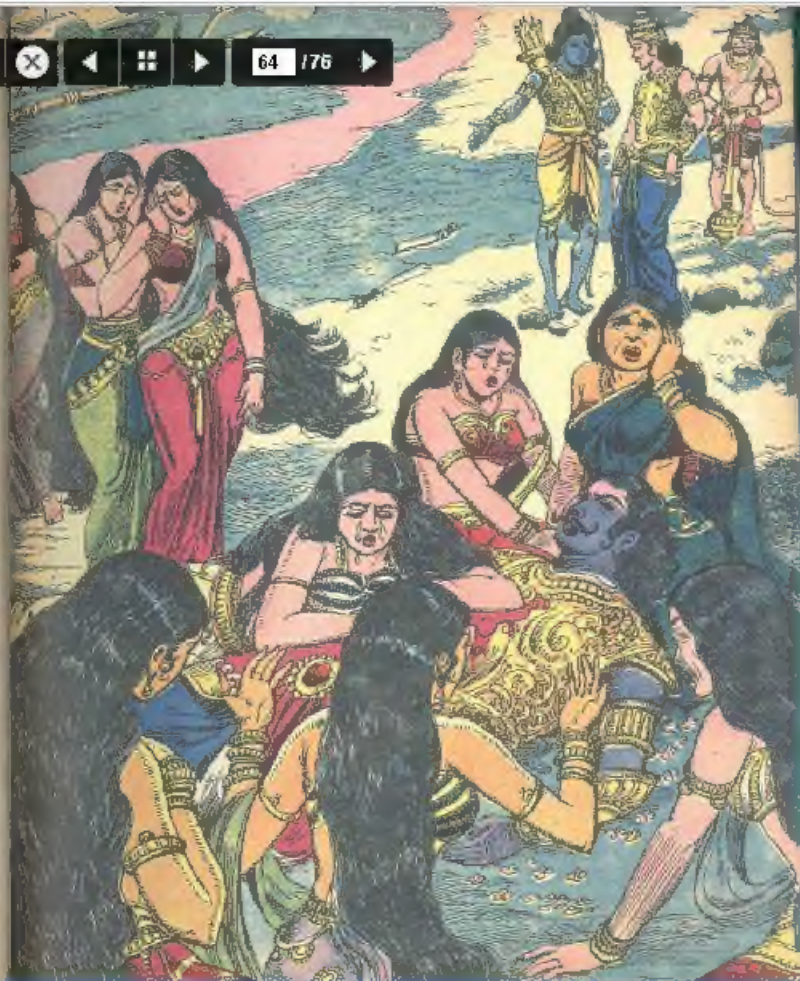
पराक्रमी तू, सिन्धी लोकांचा विवेता. ण साध्या माणसाच्या हातून शत्रू यावा ना!" मंदोदरी शोकाकुल होऊन म्हणाली. दुःख असख होऊन ती विलाप करू लागली.

आपला शत्रु मानलेल्या भावाच्या अंत्य संस्काराची काय व्यवस्था करावी ह्या विचारांत विभीषण असता त्याला राम म्हणाला - "विभीषणा! रावणाच्या अग्नि देण्वास त्याच्या कुळांत तुझ्याशिवाय कोणी उरला नाही. तेव्हां तू त्याला यथाविधि अग्नि दे. त्रिवंतपणी शत्रुमित्रत्व, मृत देहाची वैर कसले!"

Fullscreen 127

रामाच्या आज्ञे प्रमाणे विभीषणाने समशानामध्ये योग्य स्थान निवडले. ते प्रथम पवित्र करून तेथे बंदुकाची चिता रचवली. त्यावर रावणाचा देह ठेविला. त्यावर पुरोहितांनी मंत्रोच्चार करून अंत्यसंस्कार केला. त्याच्या मर्दे स्त्रियांनी चित्तेला मद्राक्षणा केली. त्याला साष्टांग प्रणिपात केला. आणि मंत्र श्रोतां विभीषणाने रावणाच्या चित्तेला अग्नि दिला. क्षणाधर्त चित्तेच्या जाळा आकाशास जाऊन मिडल्या जणू काही रावण त्या अग्नीच्या शिडीवरूनच स्वर्गांत जात होता. योक्ष्याव वेळीत रावणाचा प्रचंड देह मरून होऊन गेला. विभीषणाने समुद्रांत स्नान करून ओलेल्याने त्याला अस्त्ररचे पाणी दिले. व पुन्हा स्नान केले. रावणाच्या सर्व स्त्रियांनी समुद्रस्नान केले व राजवाड्यांत परत गेल्या. अशा तऱ्हेने सर्व कार्य उरकून त्याच्या बायकांना धरी परत पाठवून विभीषण रामाच्या शिबिरांत आला.

इकडे राम रावण युद्ध पाहण्यासाठी आलेले देव-देवी, यक्ष किन्नर-नागर्व-विधाधर सर्व रामा भोवती जमून त्याची स्तुति करीत होते. त्या सर्वांनी रामाला मदक्षिणा घालून

Fullscreen

127

66 / 76

नमस्कार केला आणि विमानात बसून राज्याभिषेक निधिपूर्वक व धाट्याघाटने आपावल्या घरी निघून गेले. सर्व वानर सेनेला त्याच्या पराक्रमाची प्रशंसा करून रामाने निरोप दिला. इंद्राचा सारथी मातली जाचाहि सत्कार करून रामाने मोठ्या आदराने त्याला निरोप दिला. तो इंद्राचा राय घेऊन निघून गेला. दोघटी रामाने सुग्रीवाला प्रेमाने विशांति पेण्यासाठी त्याच्या शिविरांत पाठविले. नंतर तो लक्ष्मणाच्या बरोबर आपल्या शिविरांत परत आला.

राम शिविरांत पोहोचल्यावर विभीषण रावणाचा सर्व जंजम संस्कार संपवून तेथे गेला. त्याला पाहिल्यावर राम लक्ष्मणाक म्हणाला—“रावणाचे राज्य विभीषणाक देण्याचे आणण करवून केले आहे. ते काम आतां केले पाहिजे. आणि त्याची सर्व व्यवस्था तुं कर. विभीषणाचा

राज्याभिषेक निधिपूर्वक व धाट्याघाटने झाला पाहिजे.”

लक्ष्मणाने वानरांना सुवर्ण वस्त्र देऊन सात नद्यांचे पाणी आणविले. एका मोठ्या कलशांत समुद्रजल आणविले. नंतर त्याने विनीपणाळा मंगल स्नान घावून रेशमी वस्त्रे घालावयास देऊन मित्रासनावर बसविले. नंतर सप्त नद्यांचे पाणी एकत्र करून त्याला मंगल पोषामध्ये अभिषेक केला. अभिषेकाचे संवादीवादि संपल्यावर सरदार द्रव्यान्वाचे मुजरे घेऊन नमस्कारे स्वीकारले. त्या नंतर राज्यासंबंधी चार उपदेशाच्या गोष्टी सांगून त्यांना त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे शेटी दिल्या. त्याच बरोबर विभीषणाने राम लक्ष्मणांवाहि दिल्या व अमूल्य अशा वस्तू दिल्या अशा तऱ्हेने विभीषणाचा राज्याभिषेक समारंभ पूर्ण झाला.

सुदर्शन राजाची गोष्ट

फार पूर्वी सूर्यवंशातील पुवसंधि नावाचा राजा अयोध्या येथे राज्य करीत असे. त्याला दोन बायका होत्या. एक मनोरमा व दुसरी लीलावती. मनोरमेला सुदर्शन नावाचा मुलगा होता आणि लीलावतीला शत्रुजित. सुदर्शन वयाने मोठा होता. तरी शत्रुजित जास्त शुणी होता. म्हणून बापाचे त्याच्यावरच वास्त प्रेम होतें.

एकदा धुनसंधि शिकरीला गेला असतां बापाच्या तोंडी सांडडब मरण पावला. मंत्र्यांनी शत्रुजिताच राज्याभिषेक करण्याचे ठरविले. मनोरमेच्या वडिलांना तें आवडलें नाहीं. वडील मुलालाच राज्याभिषेक झाला पाहिजे असे त्याचे म्हणणे होतें.

शाले ! शत्रुजितचे आजोबा ययाजित आणि सुवर्षचचे आजोबा वीरसेन यांचे

युद्ध शाले व वीरसेन मारला गेला. मनोरमा आणि सुदर्शन निराभार झाले. मनोरमा मुलाकड घेऊन देह सोडून निघून गेली. एक वाली आणि एक मंत्री हे दोघे तिच्या बरोबर होते. वाटेत बौरांनी त्यांना लुबाडले आणि जे कांहींबरोबर होते तेहि ते घालवून बसले. ते चौबेहि गंगा पार करून चित्रकूट पर्वताजवळ भारद्वाज मुनींच्या आज्ञांत येऊन पोचले. त्यांची हकीगत ऐकून भारद्वाज ऋषींनी त्यांना आज्ञांमत्तच राहण्याची किंमती केली आणि मोठ्या आदराने त्यांना ठेवून घेतले.

कांहीं दिवस गेले. एक दिवस मनोरमेला कळले की शत्रुजितचे आजोबा ययाजित कांहीं जंगली लोकांनबरोबर घेऊन येत आहेत. तिने बळक जाऊन भारद्वाज मुनींथे

Fullscreen

127

68 / 76

पाय धरले. म्हणाली—“आपणच आमचे माथवाप. हा संकटांतून आम्हांला बांचवा.” तिची दीन अवस्था पाहून भारद्वाज मुनींनी तिला अभयदान दिले.

जो पर्वत सुदर्शन जिथेत आहे तो पर्वत शत्रुजितच्या राज्याच्या भय आहे असा विचार करूनच यथाजितने सुदर्शनला मारून टाकण्याचा निश्चय केला होता. त्याने मगोरमेचा ठाणटिकाणा हेरून ठेवला होता. परंतु त्याच्या मंत्र्यांनी वशिष्ठ ऋषींची कामधेजू पळवून नेली असता विद्यामित्राची कशी मालण उडाली त्याची वाठवण करून

दिली. ऋषींच्या घोषाची कल्पना आल्यावर यथाजितचे डोळे उघडले. त्याने वेळून त्यांचे पाय धरले आणि क्षमा मागितली. सुदर्शनला त्रास व देण्याचे वचन घेऊन ऋषींनी त्याला क्षमा केली तेव्हा तो आपल्या राज्यांत परत गेला.

सुदर्शन आश्रमांतच राहू लागला. त्या-वेळी तो अकरा वर्षांचा होता. तो तेथेच राहून विद्याभ्यास करू लागला. मुनींनी त्याला एक महानंत्र दिला. त्याचे फळ त्याला पुढे पांच वर्षांनी मिळाले. त्याचा विद्याभ्यास चालू असता लाल वस्त्र धारण

केलेली, लाल पुष्पांच्या माळा बातलेली, माली लाल टिळा असलेली अंबाबाई एक दिवस त्याला दिसली. तिला पाहताच सुदर्शनने तिला साष्टांग नमस्कार केला. संतुष्ट होऊन तिने त्याला दिव्य धनुष्य-बाण देऊन बारीबाद दिला आणि आतर्धान पावली.

काही दिवसांनी काशीचा राजा सुबाहु याची मुलगी शशिकला हिला स्वमांत चार्वती दिसली. तो म्हणाला—“बाळे, सुदर्शन तुझा पति होईल” आणि आशीर्वाद देऊन तो अदृश्य झाली.

सुदर्शनच्या विषयी तिला काही माहिती नव्हती. तिने विचारचूस केली. तेव्हा तिला कळले की सुदर्शन अयोध्येचा युवराज होता. पण त्याच्या भावाने राज्य बळकावल्यामुळे तो भारद्वाज मुनींच्या आश्रमांत रहात आहे. पार्वतीचा दृष्टांत झाल्यापासून त्यालाच पति म्हणून वरण्याचा तिनने निश्चय केला.

एकदा शृंगवेरपुर राजाचा सुदर्शनची वार्ता कळली. ती ऐकून त्याला काही मदत करण्याच्या हेतूने त्याने त्याला एक रथ देऊन केला. परंतु ऋषी म्हणाले—“मुसता

इस धेऊन तो काय करणार! तू आलाच आपल्या नरोबर घेऊन जा" ऋषींच्या आज्ञेप्रमाणे तो सुदर्शनला घेऊन गेला.

शोळाच दिवसास सुबाहु राजाने शक्तिक्षेत्राचे स्वयंवर मांडले. इतर राजकुमारी-नरोबर सुदर्शन तेथे गेला. शक्तिक्षेत्राच्या मध्ये सुदर्शनाचा जप करीतच होती. स्वयंवराने वेळीं जयमाळ हातांत घेऊन ती इकडे-तिकडे न पाहतां सरळ तपस्वी जेवांत असलेल्या सुदर्शनाजवळ गेली व हातांतलं जयमाळ त्याच्या गळ्यांत घातली. पुढे मोठ्या थाटाने सुबाहूने शक्तिक्षेत्राचे सुदर्शनचीं लक्ष लावून दिले.

लक्ष्मीसोहळा आठोपल्यावर सुदर्शन शक्तिक्षेत्रावर रथांत नसून अयोध्येच्या दिशेने निघाला. समोरून त्याचा भाऊ शत्रुजित मोठे सैन्य घेऊन त्याच्याशी युद्ध करण्यास

वाला. युद्ध करण्यासाठी शत्रुजितला आलेला पाहून सुदर्शनला आश्चर्य वाटले. त्याने दोळे मिटून संवादाईचे स्मरण केले. फार मोठे युद्ध झाले. सुदर्शनच्या बाजूने साक्षात अंघोराईच लढत होती. सुदर्शन समोर शत्रुजिताचा निभाव लागला नाही. शत्रुजिताचा पराभव झाला.

सुदर्शन आपल्या पत्नीसह अयोध्येला आला. तेथे सावत्र मातेला सर्व वृत्त सांगून तिचे सात्वत केले आणि मोठ्या समारंभाने यथाविधि आपला राज्याभिषेक करविला.

असा प्रकार अंबेच्या रूपाने त्याचे राज्य त्याला मिळाले. सुदर्शनने एक वेळल बांधून त्यांत अंबेची स्थापना केली. तो तिची नित्य पूजा अर्घा करीत असे आणि नवरात्रीत मोठा उत्सवहि करीत असे. अंबेची त्याच्यावर कृपा होती.

४२. युनकांगची लेणी

आपल्या देशांत अजिंठा वेश्णवी लेणी प्रसिद्ध आहेत. त्याच प्रमाणे चीनमध्ये 'युनकांग'ची लेणी आहेत. येथे क्राच्या इ.स.तों पूर्व खोदलेल्या आहेत. सुमारे १५.०० वर्षांपूर्वी 'कस्तुरदेव' राजांनी ही लेणी खोदवून घेतली. याचशी प्रतीका पूर्वे मागेत त्या गुहा एकंदर ३० आहेत.

